

סקירת ספרים חדשים

נוגה פיטובסקי-נוה

מנהיגות וניהול בשירותי הרווחה בישראל /
הלל שמיד ויקותיאל צבע (עורכים)
רסלינג. 2025. 636 עמודים

סוקר: שחר תימור-שלוין

ניהול שירותים חברתיים הוא נושא רגיש, הנדרש להוביל מערכות מורכבות בתוך מציאות מאתגרת ומשתנה תדיר, תוך מציאת איזונים בין המחויבות ליציבות תפקודית, שמירה על נהלים ואיזון תקציבי, לבין המחויבות להתייבב לצידן של אוכלוסיות מוחלשות ולקדם צדק חברתי (Lawler & Bilson, 2009). בעשורים האחרונים, השירותים הציבוריים בכלל, והשירותים החברתיים בפרט, פועלים במציאות של מחסור כרוני במשאבים ובאלימות חברתית, באופן המעלה את הדרישה הציבורית והפרופסיונלית להעמיד דרכי ניהול עדכניות ומבוססות לניווט בדרך יציבה ואחראית. בתוך כך, הידע המחקרי והמעשי בתחום זה נתון בחסר וזקוק לפיתוח ולהעמקה, תוך התייחסות לייחודיות המשימה המקצועית והחברתית של ניהול שירותים חברתיים. הספר שלפנינו מבקש להציג לקוראים בישראל, לראשונה, מבט כוללני ומעמיק על ניהול שירותים חברתיים, כדי לפתח "תורה ניהולית ייחודית לשירותים אלה" (עמ' 10). בכך, ספר זה לוקח על עצמו משימה שחשיבותה חורגת אל מעבר לשדה הישראלי.

הסקירה של ספר ערוך היא משימה מורכבת כשלעצמה, שכן היא נדרשת לאזן בין מבט פרטני על הפרקים הכלולים בספר, לבין בחינה של עבודת העריכה וה"קול" הכללי של הספר. בסקירה זו אנסה להתייחס לשני הרבדים הללו.

ראשית, במבט כוללני, הספר בנוי בצורה קוהרנטית ומדורגת. הוא פורס בפני הקוראים תמונה עשירה ומקיפה, ומספק ידע חשוב ושימושי לאלו המתעניינים בניהול שירותי רווחה ומבקשים

ללמוד ולהתפתח בתחום. בספר שישה שערים, שאלה נושאים: (1) אפיון יסודי של השדה עצמו, על מאפייניו הייחודיים והמשמעויות שלהם לעבודת הניהול; (2) אתגרי ניהול ומנהיגות ספציפיים הנובעים ממאפייני השדה; (3) היבטים אסטרטגיים של ניהול שירותים חברתיים; (4) התייחסות ספציפית לניהול משאבים; (5) מבט על מיומנויות ניהול הרלוונטיות לשדה השירותים החברתיים; ולבסוף (6) מבט לעתיד השירותים החברתיים ולמשמעויות הניהוליות הכרוכות בכך.

שנית, הקריאה של הפרקים עצמם קולחת ומעניינת מאוד. הפרקים כתובים היטב, וניכרת העבודה המעמיקה שעשו הכותבים ועורכי הספר בהדגשת המשמעות והרלוונטיות של הנושאים השונים, ובקשירה בין הפרקים השונים באופן המספק תמונה קוהרנטית ומחברת. מכיוון שלא אוכל להתעמק בסקירה זו בהצגה של כלל הפרקים, אציין כמה דוגמאות מעניינות.

בפרק הפותח מציג פרופ' ג'וני גל סקירה מעמיקה של מערכת השירותים החברתיים הישירים בישראל, ומניח בסיס לדיון על ניהול של מדיניות ציבורית הנוגעת לשירותים אלה. מעיין דוידוביץ ופרופ' ניסים כהן מציגים מחקר מעניין וחשוב המאיר את הצד האפל של מעורבות של דמויות פוליטיות בשלטון המקומי בהספקה הישירה של שירותי רווחה, באופן הפוגע בהוגנות החברתית. פרופ' אבישי בניה מתבונן במבט מורכב ומעמיק בנושא של מיקור חוץ, הנוכח יותר ויותר בפעולת מערכת הרווחה, ומציע מודל השואף להתמודד עם המתח הערכי שבין חשיבה מבוססת-שוק לבין חשיבה של צדק חברתי בהקשר זה. פרופ' ארנה שמר וד"ר חגי אגמון-שניר מציגים פרק מאלף שעניינו המתח שבין הערכים הליברליים המצויים בבסיס הרעיון של כשירות תרבותית, לבין הצורך שקיים לעיתים בשירותי רווחה – ובישראל ביתר שאת – להכיל ולהתאים את עבודת השירותים לקבוצות המחזיקות בעמדות לא ליברליות. כדי להתמודד עם המתח הזה המחברים מציעים מודל הנשען על חמישה מוקדים של כשירות תרבותית, ומאפשר לבחון לעומק כל מקרה לגופו בהקשר זה. פרופ' הלל שמיד מציג סקירה תאורטית ומושגית של המושג "מנהיגות", ההופך בשנים האחרונות למרכזי מאוד בתחום הניהול ורלוונטי במיוחד לניהול שירותי רווחה. בפרק זה, פרופ' שמיד מציע מודל תאורטי המבחין בין סוגי מנהיגות שונים, ומראה כיצד אלו מתאימים לארגוני רווחה שונים ולשלבים שונים בהתפתחות הארגונית. פרופ' מנחם מוניקנדס סוקר את אתגרי הניהול אל מול רפורמות חברתיות שונות, ומציע מודל סדור לבחינה ולהתמקמות של מנהלים בהקשר של רפורמות אלו. פרופ' דניאל גוטליב מציג סקירה בסיסית של תחום כלכלת הרווחה. פרק זה מספק בסיס ידע חשוב והבנה של מונחים בסיסיים בתחום של כלכלת רווחה, והוא רלוונטי עבור מנהלים של שירותי רווחה המבקשים לפעול באפקטיביות בשדה זה. אלי מלכי ודוד מאיר אפשטיין מציגים שני פרקים העוסקים, בהתאמה, בניהול פיננסי של שירותי רווחה, ובפיתוח משאבים עבור ארגונים אלו. שני הפרקים הללו מתמקדים ברכיבי הניהול הכלכלי של מנהלים בשירותי רווחה, ומכאן חשיבותם. השער האחרון בספר מציע מבט לעתיד וכולל שני פרקים: הראשון נכתב על ידי גל אלון ועוסק בניהול חברתי בעולם משתנה, והשני נכתב על ידי ד"ר טליה שוורץ טיירי, גב' נורית כהן-אינגר וד"ר דן וילנצ'יק, ועוסק במדע הנתונים העכשווי וברלוונטיות שלו לניהול שירותי רווחה. כאמור, הספר עשיר ומכיל פרקים רבים נוספים, והם לא הוזכרו כאן מפאת קוצר היריעה בלבד.

לבסוף, ארצה לדון בנושא מרכזי הנעדר מספר זה כמעט לחלוטין, והוא התמודדות ישירה עם המתח המובנה בין ההיגיון הכלכלי-רציונליסטי המצוי בלב החשיבה הניהולית הרווחת, לבין המחויבות של ארגוני רווחה לערכים של צדק חברתי, הוגנות ושוויון. על פי רוב, הדיון בספרות במתח זה לובש שלוש צורות עיקריות. חלק מהספרות בתחום מתעלם ממתח זה ומתייחס לעקרונות רציונליסטיים וכלכליים כהגיונות יחידים, בלי לבחון את המשמעויות שלהם עבור פעולת השירותים החברתיים ועבור המשימה של צדק חברתי (ראו למשל Ginsberg, 2008; Hafford-Letchfield, 2009). ספרות זו מוצגת ונחשבת על פי רוב לספרות ניהול "קלאסית", וככזו לוקה לעיתים במבט שמרני וחד-ממדי של התחום. חלק אחר בספרות מתייחס בגלוי למתח זה, ומציג את האתגר הניצב בפני מנהלים של שירותי רווחה כאשר הם חווים את המתח שבין הרציונליות הכלכלית-רציונליסטית המחייבת אותם לנאמנות לארגון ולסדר החברתי, לבין מחויבותם המקצועית לצדק חברתי. כאן, מתח זה מנותח בעיקר באמצעות המסגרת המושגית של התנגדות (resistance), בבחינה של הדרכים המורכבות שבהן מנהלים בשירותי רווחה מקדמים סדר יום של אתיקה ביקורתית באמצעים של התנגדות סמויה וגלויה לרציונליות המערכתית הרווחת (ראו למשל Strier & Breshtling, 2016; O'Leary, 2019; Evans, 2016). כותבים אחרים מציעים לפתח ניהול ביקורתי, הממוקד מראש בקידום צדק חברתי ובאתגור הרציונליות הניהולית הרווחת (ראו למשל Spicer & Alvesson, 2025; Gray & Willmott, 2005). תחום זה, המתכנס תחת הכותרת "לימודי ניהול ביקורתיים" (Critical Management Studies, CMS), התפתח החל משנות ה-80 בבתי ספר לניהול ומינהל עסקים, בעיקר בבריטניה ובארצות הברית, תוך חיפוש אחר שינוי פרדיגמטי בתפיסת הניהול הרציונלי-קלאסית, והבניה שלה על תאוריה ביקורתית (Scherer, 2009). תחום הידע של לימודי ניהול ביקורתיים ביקש לפתח ידע ותפיסות ניהול המחויבות לצדק חברתי, תוך ערעור על עקרונות היסוד של החשיבה הניהולית הרציונלית-הקלאסית, דוגמת המיקוד בתוצאות כלכליות לבחינת התפקוד הארגוני, והרציונליות האינסטרומנטלית המכוונת את התנהלות הארגון (Wickert & Schaefer, 2015).

בהתבסס על המחויבות היסודית של ארגוני רווחה לקידום צדק חברתי, אפשר להניח שהמסגרת המושגית של לימודי ניהול ביקורתיים תהיה רלוונטית לניסוח תפיסות ועקרונות פעולה של ניהול שירותי רווחה (Timor-Shlevin, 2025). עם זאת, נראה כי התייחסות זו נעדרת מספר זה, כשם שגם בתוכניות הלימוד המעטות העוסקות בניהול שירותי רווחה בישראל, וכן בכתיבה האקדמית הישראלית על אודות ניהול בשירותי רווחה, ההתייחסות למתח בין ניהוליות לבין לצדק חברתי – בין שבאמצעות המסגרת המושגית של התנגדות בין שבאמצעות זו של לימודי ניהול ביקורתיים – נמצאת בחסר. פרנקל (Frenkel, 2016) הציגה ניתוח מעניין של האופן שבו השדה הישראלי של המחלקות לניהול ומינהל עסקים הדירו את השיח של לימודי ניהול ביקורתיים, כחלק ממהלך של התייצבות לצד הרציונליות הניהולית הניאו-ליברלית האמריקאית של השוק החופשי, ותוך דחייה של הגיונות מתחרים דוגמת הרציונליות של התאוריה הביקורתית. מתוך כך, השיח של לימודי ניהול ביקורתיים מצא את מקומו במחלקות לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באקדמיה הישראלית. בהתבסס על ניתוח זה, ניתן לשער שמיעוט המבטים הביקורתיים על אודות ניהול וניהוליות, שעולה מספר זה, מהדהד את המחויבות של המינהל הציבורי הישראלי לשיח הניהולי הקלאסי ולרציונליות השוק המעוגנת בו.

לסיכום, הספר שלפנינו הוא נקודת פתיחה משמעותית וחשובה לפיתוח ידע ספציפי על אודות ניהול שירותי רווחה, בישראל ומחוצה לה. הצעד הבא במהלך כזה יידרש, לעניות דעתי, לעסוק במישרין במתח שבין ניהוליות לבין צדק חברתי, ובחיפוש אחר דרכים אפקטיביות ובנות-קיימא לעגן את המחויבות לצדק חברתי בתוך הרציונליות הניהולית עצמה.

מקורות

- Evans, T. (2016). *Professional discretion in welfare services: Beyond street-level bureaucracy*. Routledge.
- Frenkel, M. (2016). From anti-managerialism to over-managerialism. In C. Grey, I. Huault, V. Perret, & Laurent Taskin (Eds.), *Critical management studies: Global voices, local accents* (pp. 100–115). Routledge.
- Ginsberg, L. H. (2008). Management theory and human services practice. In L. H. Ginsberg (Ed.), *Management and leadership in social work practice and education* (pp. 3–21). Council on Social Work Education.
- Gray, C., & Willmott, H. (2005). Introduction. In C. Gray & H. Willmott (Eds.), *Critical management studies: A reader* (pp. 1–20). Oxford University Press.
- Hafford-Letchfield, T. (2009). *Management and organisations in social work* (2nd Ed.). Learning Matters.
- Lawler, J., & Bilson, A. (2009). *Social work management and leadership: Managing complexity with creativity*. Routledge.
- O'Leary, R. (2019). *The ethics of dissent: Managing guerrilla government*. CQ Press.
- Scherer, A. G. (2009). Critical theory and its contribution to critical management studies. In M. Alvesson, H. Willmott, & T. Bridgman (Eds.), *Oxford handbook of critical management studies* (pp. 29–51). Oxford University Press.
- Spicer, A., & Alvesson, M. (2025). Critical management studies: A critical review. *Journal of Management Studies*, 62(1), 446–483.
<https://doi.org/10.1111/joms.13047>
- Strier, R., & Breshtling, O. (2016). Professional resistance in social work: Counterpractice assemblages. *Social Work*, 61, 111–118.
<https://doi.org/10.1093/sw/sww010>

Timor-Shlevin, S. (2025). Critical public management studies: A research agenda proposition. *Social Work*, 70(2), 131–138. <https://doi.org/10.1093/sw/swafo09>

Wickert, C., & Schaefer, S. M. (2015). Towards a progressive understanding of performativity in critical management studies. *Human Relations*, 68(1), 107–130. <https://doi.org/10.1177/0018726713519279>

**Introduction to Comparative Public Administration:
Administrative Systems and Reforms in Europe / Sabine
Kuhlmann, Hellmut Wollmann, & Renate Reiter (Third Edition)**
Edward Elgar Publishing, 2025. 460 pages

סוקרים: בן קיזל³, אופק אדרי-פאר⁴ וניסים כהן⁵

הבנה מעמיקה של מדיניות חברתית מחייבת גם הבנה של מערכות המינהל שבאמצעותן היא מעוצבת ומיושמת. במהדורתו החדשה של הספר **מבוא למינהל ציבורי השוואתי: מערכות מינהל ורפורמות באירופה**, מאת סבין קולמן, הלמוט וולמן ורנטה רייטר, יש תרומות חשובות להבנת תהליכי ממשל ולהשוואתם בהקשרים אירופיים שונים. הספר, שהוא המשך לשתי מהדורות קודמות (2014, 2019), מספק ניתוח עדכני של מערכות מינהל ציבורי ושל רפורמות מוסדיות באירופה. אף שהוא נכתב בזיקה לתחום המינהל הציבורי, סקירה זו תבקש גם להדגים כיצד המאפיינים המוסדיים והרפורמות המינהליות המנותחים בספר עשויים להעמיק את הבנתנו באשר לעיצוב, ליישום ולביצועים של מדיניות חברתית במדינות שונות.

כיוון שספר זה זכה לתשומת לב אקדמית ניכרת בעשור האחרון, נפנה היישר לתרומות של המהדורה האחרונה בהשוואה לקודמותיה. מהדורת 2025 מציגה כמה עדכונים ראויים לציון, המשקפים המשכיות וחדשנות כאחד. ראשית, היא מרחיבה את צוות המחברים עם הצטרפותה של רנטה רייטר, המעשירה את הפרספקטיבות האנליטיות ואת היקף הספר. הבחירה ברנטה רייטר כמחברת השלישית אינה מפתיעה, בהתחשב בתרומותיה החשובות לספרות בנושאי

-
- 3 תלמיד מחקר במחלקה למינהל ומדיניות ציבורית, בית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה. תחומי המחקר שלו הם יזמי מדיניות, ביורוקרטים ברמת הרחוב, ומדיניות ציבורית עבור אנשים עם אוטיזם
 - 4 דוקטורנטית במחלקה למינהל ומדיניות ציבורית, בית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה. עמיתה בתוכנית המלגות של IDIT בפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת חיפה, ועמיתה בתוכנית הדוקטורט של ISEF. תחומי העניין שלה כוללים ביורוקרטים ברמת הרחוב, יישום מדיניות, מדיניות אכיפת חוק ומדיניות חברתית
 - 5 פרופסור למינהל ומדיניות ציבורית באוניברסיטת חיפה. תחומי מחקר כוללים אינטראקציות בין פוליטיקאים וביורוקרטים, רפורמות במינהל הציבורי, מדיניות חברתית ומדיניות בריאות

ביזור, ממשל מקומי, מדיניות הגירה ואירופיזציה של המינהל הציבורי, וכן לספרות בנושא פוסט-מינהל ציבורי חדש (Post New Public Management) (Reiter & Klenk, 2019).

שנית, כצפוי, כל הנתונים, ההפניות הספרותיות, התרשימים והטבלאות עודכנו ביסודיות, חקרי המקרה עברו שינויים, והספר גם משכלל את המתודולוגיה ההשוואתית שלו כדי לשקף התפתחויות אמפיריות ותאורטיות והתפתחות עדכנית של מדיניות. בכך המחברים מעגנים את הספר כמשאב רלוונטי ובר-סמכא הן לחוקרים הן לאנשי מקצוע ופרקטיקה. תוספות אלה משפרות את המהדורה, תוך שמירה על הגישה המרכזית ולפיה מערכות מינהל לאומיות מובנות טוב יותר באמצעות השוואה. המחברים בוחנים גם כיצד משברים – דוגמת חוסר יציבות פיננסית, הגירה ומגפת הקורונה – עיצבו מאמצי רפורמה ברחבי אירופה.

שלישית, מהדורה זו מציגה פרק חדש לחלוטין המוקדש לטרנספורמציה הדיגיטלית של המינהל הציבורי, נושא שלא נדון במהדורות הקודמות. בהתמקדות בשש מדינות באירופה – צרפת, איטליה, גרמניה, שבדיה, בריטניה והונגריה, אשר כל אחת מייצגת מסורת מינהל שונה – הפרק חוקר כיצד דיגיטליזציה, ובכללה בינה מלאכותית, יושמה בדרכים ובתחומים שונים, דוגמת ניהול משאבי אנוש. במסגרת השאלה אם קיים באירופה "פרדוקס ממשל דיגיטלי", הניתוח חושף מתחים בין אימוץ כלים דיגיטליים לבין התמדת פרקטיקות מסורתיות של מינהל ציבורי. בהקשר של מדיניות חברתית, המעבר לממשל דיגיטלי מייצר אתגרים נוספים לשירותים חברתיים, במיוחד בקרב אוכלוסיות בעלות אוריינות דיגיטלית נמוכה, או כאלה המתגוררות בפריפריה הגיאוגרפית והחברתית. הדיון ההשוואתי בין מדינות בעלות מסורת מינהל שונה שופך אור נוסף על אתגרים אלו.

רביעית, הספר מעמיק את יסודותיו התאורטיים באמצעות שילוב פרספקטיבות ניאו-מוסדיות והוספת פרקים חדשים על המדינה הניאו-ובריאנית, הן כפרדיגמת רפורמה הן כמודל אנליטי. פרקים אלה ממחישים שמדינות אירופיות אימצו רפורמות המתיישרות עם עקרונות ניאו-ובריאניים, כולל תגובות למשבר – כמו מינהל הגירה בגרמניה והריכוזיות מחדש של סמכויות בהונגריה. הספר מתייחס גם להתפתחויות רחבות יותר של פוסט-מינהל ציבורי חדש – כולל יצירת סוכנויות ממשל בעלות אוטונומיה חלקית, ויצירת שלם ארגוני מרכיבים ארגוניים בודדים – המדגישות את המורכבות של שינוי מינהלי באירופה. לתפיסת המדינה הניאו-ובריאנית יש השלכות ישירות גם על מדיניות חברתית; היא מבקשת לשלב בין ניהול יעיל לבין ערכים של מקצועיות, שוויון וניטרליות, וכך מגדירה מחדש את האיזון בין ניהול ממוקד ביצועים לבין אחריות ציבורית כלפי קבוצות מוחלשות. בהקשר זה, הספר מציע נקודת מוצא להבנת האופנים שבהם רפורמות ניהוליות עשויות לתמוך בתשתיות של מערכות המינהל, אך גם לסכן אותן לעיתים, בדגש על מערכות מינהל במדינה מסוג מדינת הרווחה.

הספר מאורגן בשישה פרקים. פרק 1 מציג את השאלות וההנחות המרכזיות; פרק 2 מתווה תאוריות וגישות אנליטיות מרכזיות במינהל ציבורי השוואתי, כולל תרבויות מינהל, משפחות משפט ואירופיזציה; פרק 3 בוחן שש מדינות באירופה שכל אחת מהן מייצגת מסורת מינהל מובחנת, תוך שימוש במסגרת משותפת ובנתונים השוואתיים; פרק 4 חוקר חמישה תחומי

רפורמה מרכזיים – דה/ריכוזיות מחדש, ארגון מחדש טריטוריאלי, הפרטה ורימוניציפליזציה,⁶ מודרניזציה פנימית ודיגיטליזציה – בהקשר של מגמות רפורמה ארוכות טווח ומשברים אחרונים. פרק 5 בוחן התכנסות בין מערכות, ופרק 6 מציע מסקנות וכיווני מחקר עתידיים.

כפי שכותרתו מרמזת, הספר מתמקד באופן בלעדי באירופה. כל אחד מחקרי המקרה בספר זה מייצג מסורות קלאסיות של מינהל ציבורי שניתן להשוות ביניהן. מינהל ציבורי השוואתי מכסה ספקטרום רחב של נושאים ותחומי מחקר, ובהם מבנים ארגוניים, כללי מינהל פורמליים ובלתי פורמליים, מערכות ביורוקרטיות, אליטות משרדיות ושירות ציבורי, והפוליטיזציה של המינהל הציבורי. הוא כרוך גם בהשוואת תהליכים של קבלת החלטות מינהליות, תוצאותיהן והשפעותיהן. מגוון המודלים המינהליים באירופה עושה אותה קרקע עשירה להשוואה, במיוחד כאשר מדינות האיחוד האירופי מיישמות רפורמות דומות בדרכים שונות.

ההשוואה בין מסורות מינהל שונות באירופה מציעה כלי אנליטי חשוב לחקר מדיניות חברתית. כך למשל, ההבדלים בין מערכות ריכוזיות למערכות מבוזרות מכתיבים את חלוקת האחריות בין דרגים לאומיים לדרגים מקומיים, ומשפיעים במישרין על מידת הנגישות, האחידות והשוויוניות של שירותים חברתיים. זאת ועוד, ההבחנה בין תרבויות ניהול חוקתיות לבין תרבויות ניהול הממוקדות במינהל מבליטה את תפקידם של שיקול דעת מקצועי ושל מפגש ישיר בין פקידים לאזרחים – רכיבים מרכזיים בתפעול היום-יומי של מערכות רווחה. בכך הספר משיא תרומה חשובה לספרות ההשוואתית במדיניות חברתית, בהדגישו את חשיבותה של התשתית המינהלית להבנת הביצועים, המגבלות וההזדמנויות של מדיניות חברתית בפועל.

עם זאת, הקשרים מוסדיים חשובים רבים נעלמים מהעין כאשר המיקוד הוא באירופה בלבד. אכן, תאוריות מינהל ציבורי המעוגנות בהקשרים מערביים קרובות לכישלון בלכידת המציאויות של הדרום הגלובלי, מה שמוביל לתת-ייצוג של הסביבות המוסדיות שלו, ולמסגרת גלובלית מוגבלת להבנת פרקטיקה ביורוקרטית (Eiró & Lotta, 2024; Welch & Wong, 1988). בחקר המדיניות החברתית, גל (Gal, 2010) הראה כי קיימים מודלים שונים למדינת הרווחה, ובהם המודל היס-תיכוני, אשר נעדרים מהניתוח כאשר בוחנים את ההקשר האירופי בלבד.

בהקשר זה, הספר יכול היה להרוויח גם מתובנות נוספות באמצעות דיון רחב יותר בפופוליוזם. חוקרי מינהל ציבורי השוואתי צריכים להקדיש תשומת לב רבה יותר לעלייה העולמית של הפופוליוזם ולהשלכותיו על ממשל ביורוקרטי מעבר להקשר האירופי – במיוחד בתחומים רגישים כמו הוגנות חברתית וגישה לשירותים. מחקרים אחרונים מראים כי מנהיגים פופוליסטיים, אף שהם תלויים בביורוקרטיות כדי למשול ביעילות (Bauer, 2024; Bauer & Becker, 2020), מבקשים לעיתים קרובות לעצב אותן מחדש, ובכך מערערים נורמות דמוקרטיות כדי לבסס שליטה (Bauer et al., 2021). הביורוקרטיות הופכות בכך לכלי ממשל ולמטרות להשפעה פוליטית כאחד. מגמות אלה עלולות להשפיע על עקרונות יסוד של מדיניות חברתית דוגמת אוניברסליות, שוויון,

ותלות בשיקול דעת מקצועי. בעוד קו חקירה זה מתרחב, הוא נותר בלתי מפותח יחסית בתוך מינהל ציבורי השוואתי, ומצדיק מעורבות רחבה ועמוקה יותר.

אם כן, זהו כרך מרשים ואקטואלי שיש בו תרומה ניכרת הן לתחום המינהל הציבורי והשוואתי הן לתחום המדיניות החברתית. נוסף על קידום מסגרת תאורטית שיטתית ומבוססת היטב, ספר זה מעשיר את השיח על מערכות מינהל, רפורמה וגיוון מוסדי ברחבי אירופה. אומנם הספר מיועד בעיקר לחוקרי מינהל ציבורי השוואתי ולאנשי מקצוע ופרקטיקה, אך הוא משמש גם נקודת כניסה נגישה לסטודנטים, לחוקרים ולאנשי מקצוע במדיניות החברתית המבקשים להבין את תפקידם של מוסדות לאומיים ומקומיים בעיצוב מבנים מינהליים וחברתיים. הספר כתוב בשפה ברורה ומעניינת ונתמך במבנה קוהרנטי ומאורגן היטב, והוא גם אקדמי וגם קריא. היסודות התאורטיים והתובנות האמפיריות שהוא מציע צפויים להפוך בשנים הבאות לנכס קבוע בתוכניות הלימודים באוניברסיטאות ובמכללות באירופה ומעבר לה.

מקורות

- Bauer, M. W. (2024). Public administration under populist rule: Standing up against democratic backsliding. *International Journal of Public Administration*, 47(15), 1019–1031. <https://doi.org/10.1080/01900692.2023.2243400>
- Bauer, M. W., & Becker, S. (2020). Democratic backsliding, populism, and public administration. *Perspectives on Public Management and Governance*, 3(1), 19–31. <https://doi.org/10.1093/ppmgov/gvz026>
- Bauer, M. W., Peters, B. G., Pierre, J., Yesilkagit, K., & Becker, S. (Eds.) (2021). *Democratic backsliding and public administration: How populists in government transform state bureaucracies*. Cambridge University Press.
- Eiró, F., & Lotta, G. (2024). On the frontline of global inequalities: A decolonial approach to the study of street-level bureaucracies. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 34(1), 67–79. <https://doi.org/10.1093/jopart/muad019>
- Gal, J. (2010). Is there an extended family of Mediterranean welfare states? *Journal of European Social Policy*, 20(4), 283–300. <https://doi.org/10.1177/0958928710374374>
- Reiter, R., & Klenk, T. (2019). The manifold meanings of “post-New Public Management”: A systematic literature review. *International Review of Administrative Sciences*, 85(1), 11–27. <https://doi.org/10.1177/0020852318759736>

Welch, E., & Wong, W. (1998). Public administration in a global context: Bridging the gaps of theory and practice between Western and non-Western nations. *Public Administration Review*, 58(1), 40–49. <https://doi.org/10.2307/976888>

עיונים בתולדות ביתא ישראל, חלק ב. יוצאי אתיופיה בישראל: אתגרים חברתיים ותרבותיים / שמחה גטהון ותמר גרדן (עורכות) פרדס. 2025. 446 עמודים

סוקרת: עדי בינס'

הספר **עיונים בתולדות ביתא ישראל, חלק ב. יוצאי אתיופיה בישראל: אתגרים חברתיים ותרבותיים** הוא תרומה חשובה להבנת הדינמיקה החברתית, התרבותית והפוליטית של יוצאי אתיופיה בישראל. הוא מאגד קולות מגוונים של חוקרות וחוקרים הכותבים מתוך שדות דיסציפלינריים שונים, ומאפשר קריאה מרובדת ונוקבת המעלה דילמות שונות במפגש שבין קהילה ייחודית לבין מוסדות המדינה, החברה והתרבות.

כתיבתי האקדמית עוסקת לאורך השנים ביחסים בין קבוצות מיעוט לבין הממסד בישראל – הן ברמה הפוליטית מערכתית ("מלמעלה למטה") הן ברמת החוויה האישית והקהילתית ("מלמטה למעלה"). מחקריי עוסקים בקבוצות מיעוט שונות – עולים וצברים שמשפחותיהם הגיעו מאתיופיה ומברית המועצות לשעבר, מהגרים שהם עובדים זרים, מבקשי מקלט או פליטים, המגיעים הלאומי של ערביי ישראל והחרדים בישראל – בדגש על שאלות של זהות, שייכות, זרות והכרה. אני מרצה בכירה במכללה האקדמית בית ברל ומרצה באוניברסיטת בר-אילן במדע המדינה במדור לתוכניות מיוחדות. לצד העיסוק האקדמי, אני כותבת גם פרוזה. ספרי **שורשים במים** (כרמל, 2021) עוסק בזהות ושייכות במרחב הישראלי מנקודת מבט אישית, נשית ויהודית ישראלית, ומשולב בו גם מבט על חוויות הקליטה של יוצאי אתיופיה בישראל.

למען הגילוי הנאות אציין כי כתבתי פרק בקובץ זה, וכותרתו **ביחד ולחוד: רשתות מדיניות בפעילות מחאת ארגוני יוצאי אתיופיה בישראל**. בפרק בחנתי את האופנים שבהם התארגנויות מחאה של יוצאי אתיופיה פעלו לאורך השנים בזירה הציבורית, ואת השפעתן על גיבוש מדיניות. הפרק מתמודד עם השאלה אם פעולה קולקטיבית מלוכדת מחזקת את עמדת המיקוח של הקבוצה כלפי הממסד, או שמא דווקא פעולה מבוזרת מאפשרת גמישות אסטרטגית והשפעה עקיפה.

בספר 20 פרקים, כולל פרק המבוא. בסקירה זו אבקש להציע קריאה אינטגרטיבית בפרקי הספר, המניחה תחתיה חמש תמות מרכזיות. תמות אלו, בהצטלבותן, מאפשרות לבחון את

מארג החוויות של יוצאי אתיופיה בישראל לא כהצטרפות של תיאורים סוציולוגיים, אלא כפריזמה להבנת שיח הזהות, הממסד, ההתנגדות וההשתייכות בחברה הישראלית. המאפיין המשותף לתמות אלו הוא ההצגה של דילמות, ולא של ניגודים חד-משמעיים או מסקנות חד-צדדיות. גיבוש התמות נעשה מתוך מחשבה על הדילמה כקו מנחה: אין בהן כיוון אחד "נכון", רצוי או מוסרי, אלא תנועה מתמשכת בין ערכים, אינטרסים ותפיסות, המאפשרת מבט מורכב ועמוק יותר על המציאות. הדילמות המובאות כאן משקפות מתחים בלתי פתירים: הן אינן סתירות שיש ליישב, אלא זירות של משא ומתן מתמיד – בין שייכות לנבדלות, בין מסורת לשינוי, בין קול אישי לקול קבוצתי, ובין מבט ישראלי פרטי למבט גלובלי מערכתי. הן מזמינות את הקוראים להתבונן מחדש על גבולות ההשתייכות, על זהויות נידות, ועל האפשרות לפעול בתוך מציאות של הגדרה והדרה כאחד.

אינטגרציה מול בידול

תמה זו עוסקת במתח המתמשך שבין השתלבות בחברה הישראלית לבין הסללה נפרדת והדרה מוסדית ותרבותית. עניינה של תמה זו הוא בבירור האם יוצאי אתיופיה מהווים חלק אינטגרלי מהמרקם הישראלי, או שמא מיקומם בעיני עצמם ובעיני הממסד נקבע מראש בשוליים החברתיים, המרחביים, הסמליים, ואילו פעולות נדרש לעשות כדי לשנות מבט זה? שלמה וברברה סבירסקי ממפים את הבידול בתחומי התעסוקה, הדיור והחינוך, וממחישים את הסגרציה הכלכלית המובנית. אסתר הרצוג מעמיקה בבחינה האנתרופולוגית של מדיניות הקליטה, ומציבה את הביורוקרטיה כמנגנון מפריד, ולא מאחד. גדי בן עזר מדגיש את אי הנראות כפרקטיקה שקטה אך עוצמתית של הדרה, ועוזי לוי מראה כיצד סטראוטיפים מגולמים במדדים אובייקטיביים של הישגיות. אסף מלחי מצביע על השירות הצבאי כמסלול "מותנה" לאינטגרציה, המעיד על הדרישה להוכחת שייכות. שמחה גתהון ועירית קינן בוחנות את הקשר בין תחושת שייכות תרבותית לבין חוויית ביטחון אישי. אדנה זאוודו מנתח את ההשתייכות לקבוצה לעומת הדחייה שלה, על המורכבות והדינמיות שבה.

הקריאה בפרקים אלה מציבה את הדילמה שבין אינטגרציה לבין בידול לא רק כבחירה פוליטית או מוסרית, אלא כסוגיה מבנית וסמלית – האם ההשתייכות היא אמיתית, מותנית, כפויה או מתגמלת? עולה מתוך הדילמה הזו גם השאלה מהי השאיפה של קהילת יוצאי אתיופיה, ושל קהילות עולים בכלל, ובאילו תחומים יש לפעול לשימור ובאילו תחומים יש לשאוף לשילוב? מובן כי התשובות לשאלות אלו הן מורכבות, וגם משתנות בין תחומים וזמנים שונים.

ישן מול חדש: עבר, הווה ועתיד

תמה זו עוסקת במתח שבין שימור מסורות העבר לבין תהליכי שינוי והתאמה למציאות הישראלית. היא חותרת לבחון כיצד מתנהל הדיאלוג בין עולמות ישנים לעולמות חדשים, אילו מרחבים מאפשרים תחושת המשכיות ואילו גורמים לקריעה תרבותית. רות תלמי כהן עוסקת באופן נרטיבי במעבר ההיסטורי והרגשי של מסע העלייה מאתיופיה לישראל, ומראה כיצד נבנים בו "זמן" ו"מקום" חדשים. סופי ד' וולש וליאת יכניץ עוסקות בשמות ובפוליטיקת הזהות הטמונה בהם, כתווך בין מסורת וזהות משפחתית-תרבותית לבין ישראליות חדשה. נעמי שמואל

מביאה תובנות בדבר תהליכי שינוי במבנה המשפחה ובדפוסי תקשורת בין-דוריים. מריאן רייף, חוה זכות ומיכאל א' וינגרטן מנתחים את המפגש הרפואי כמרחב של פערים בין תפיסות ריפוי מסורתיות לבין פרקטיקות מודרניות. דלית יסעור-בורוכוביץ וורדה וסרמן מציגות את השיח הדיאלקטי שמנהלות נשים עולות מצליחות בין נאמנות לעבר לבין שאיפה לקידום.

המתח בין ישן לחדש מוצג לא כמסלול חד-כיווני של "השתלבות", אלא כתנועה רבת-פנים בין עבר, הווה ועתיד – דילמה חיה בין השורשים לבין הזהות החדשה, בין שימור לגמישות, בין קריעה לחיבור. גם דילמה זו אפשר להשליך במבט רחב על קהילות במסע בהקשרים שונים, וללמוד מתוך חוויותיהם של יוצאי אתיופיה בישראל על אתגרים אוניברסליים של מהגרים בתנועה שבין שימור להתחדשות. נראה כי לדילמה שבין הרצון להשתלב לבין החשש להיפרד מהשורשים יש קצב עדין ומשתנה בתחומים השונים.

פסיכיות מול אקטיביות: בין תגובתיות למחאה

תמה זו בוחנת את האופנים שבהם יוצאי אתיופיה בישראל מתמרנים בין מצב של תגובתיות כפויה כמענה להדרה או גזענות, לבין יוזמה פעלתנית של מחאה, הובלה והתנגדות. המאמר שלי עוסק ברשתות המדיניות של ארגוני מחאה של יוצאי אתיופיה, ובוחר את הדילמה בין פעולה קולקטיבית לבין פעולה מבוזרת. עודד רון ופקדה אבבה בוחנים את עתירת בג"ץ ככלי משפטי-אסטרטגי לשינוי חברתי. נורית פלד-אלחנן מנתחת את השיח הגזעני בספרי לימוד, שיח אשר מציב את התלמידים כפסיכיים ביחס למנגנוני ייצור הידע. שולה מולא מצביעה על התמודדות תלמידות עם גזענות תוך הישענות על זהויות יציבות – יהדות, ישראליות ולבנות. דוד רטנר מדגים את בחירותיהם המוזיקליות של צעירים יוצאי אתיופיה כהבעה תרבותית של סובייקטיביות ואקטיביות.

דילמת הסוכנות מתגלמת כאן בשאלות של נראות, השפעה, וזהות – האם תגובה היא בהכרח חולשה? האם מחאה היא בהכרח אפקטיבית? אילו דרכי פעולה מותרות, נראות או מצליחות? כיצד מייצרים תגובה שתהיה לה אפקטיביות, ולא שוחקים את המחאה כך שהיא מאבדת את הקשב בשיח הציבורי? מפרקים אלו אפשר ללמוד באופן כללי על מאבקים חברתיים, מעמדיים ואתניים, ולהתבונן על המורכבויות והתנועה שיש בהם לאורך השנים.

מבט מקומי לצד מבט גלובלי

תמה זו מתמודדת עם השאלה כיצד שיח הזהות של יוצאי אתיופיה מתקיים בעת ובעונה אחת הן בהקשר הישראלי המיידי הן בהקשרים גלובליים של הגירה, גזע ופוסט-קולוניאליזם. עבודותיהן של נורית גוטמן, ספפה אייזיק, ענת גסר-אדלסבורג, מורן אביטל ולינדה-רנה בלוך עוסקות בזכויות בריאות ובפערי נגישות – מושג אוניברסלי המגולם באופן מקומי ומוגבל. גיא בן-פורת ופני יובל בוחנים את אפקט צבע העור בעימותים עם משטרת ישראל, תופעה שיש לה מקבילות גלובליות בשיח על אלימות ממסדית ושיטור יתר. גם ההתארגנויות הקהילתיות, המחאה, והעיסוק בזהות עוברים כולם בין המקומי לגלובלי, בין זהות אתיופית-יהודית-ישראלית לבין חוויות של קהילות החוות דחייה ברחבי העולם.

הדילמה כאן אינה רק גיאוגרפית אלא מוסרית ואידאולוגית: האם סיפור ההגירה האתיופי הוא ייחודי, או חלק מתנועה עולמית רחבה יותר של הדרה, התנגדות והישרדות?

פרטי מול קולקטיבי

תמה זו עניינה בנקודת המפגש שבין הסיפור האישי לבין הזהות הקבוצתית, ובשאלת היכולת להחזיק סובייקטיביות נבדלת בתוך זהות קולקטיבית מובנית. שולה מולא, סופי ד' וולש וליאת יכניץ, דלית יסעור בורוכוביץ וורדה וסרמן ונעמי שמואל מציגות מגוון של קולות נשיים המשלבים בין פרטיות לבין הקשרים קולקטיביים. עוזי לוי מדגים כיצד דימוי עצמי מושפע מהקולקטיביות הסטראוטיפית, ושמחה גתהון ועירית קינן בוחנות את תחושת הביטחון האישי כתוצר של זהות קבוצתית.

הדילמה כאן היא האם אפשר לבחור בזהות פרטית בתוך קולקטיב מתויג? האם יש מקום לייחוד נרטיבי בתוך שיח קבוצתי נוקשה? זוהי שאלה על מרחב הבחירה והסוכנות האישית בתוך מבנים של הכללה ותיוג.

סיכום

תרומת הקובץ וחוזקתו הן בבניית תמונת מבט הוליסטית ורחבה על יוצאי אתיופיה. השילוב בין התחומים מסייע לקורא להבין את התמונה המורכבת ואת ההקשרים השונים הקיימים בחיי הקהילה, ונקשרים לעיתים אלה באלה. עולמות הזהות של יוצאי אתיופיה בישראל נרקמים בין שאיפה לאינטגרציה לבין הכרה בשונות, ובין היסטוריה של שבר לבין יצירה של עתיד. זוהי מציאות שבה המבט האקדמי מתמזג עם קולות של חוויה, התנגדות ויצירה. מתוך הסקירה העשירה יוכל הקורא המתעניין בקהילות יוצאי אתיופיה או עוסק בעיצוב וביישום מדיניות הנוגעת לקהילה להרחיב את המודעות למגוון האתגרים והתהליכים שעוברת הקהילה, ולהיות ער לסוגיות ולמושגים הנוגעים להשתייכות, להכרה ולתהליכי התפתחות זהות בתוך מרקם החיים הישראלי.

שילוב מתוך הפרדה: האזרחים הפלסטינים בישראל בכלכלה הנאו-ליברלית / מיכאל שלו (עורך) מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד. 2024. 276 עמודים

סוקרת: עדי אנגרם⁸

ביוני 2018 העבירה הכנסת את חוק הלאום בקריאה שלישית. זאת היתה גם השנה הראשונה של תוכנית החומש 922, שמטרתה היתה צמצום הפערים בין יהודים לערבים בישראל. למעשה, 2018 היתה השנה שבה הושקעו בחברה הפלסטינית בישראל התקציבים הרבים ביותר מאז מעולם, וגם השנה שבה חוק אחד החוקים הדרכוניים ביותר נגדה, שקבע פיוחות ניכר במעמדה. כיצד אפשר להסביר את הניגוד החריף הזה? זוהי אחת השאלות העיקריות שאיתן מתמודד הספר **שילוב מתוך הפרדה** – קובץ מאמרים בעריכתו של פרופ' מיכאל שלו. מדובר בספר חשוב, המצליח לספק הסברים אחדים לתהליך חברתי מרכזי המתרחש זה שנת דור בישראל: שילוב אזרחי ישראל הפלסטינים בכלכלה הישראלית, לצד הדרתם ממוקדי כוח פוליטיים וחברתיים.

מיכאל שלו הוא פרופסור אמריטוס במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית. איתו השתתפו בכתיבת הספר עוד שישה כותבים מתחומי האנתרופולוגיה, הסוציולוגיה ומדע המדינה, ויחדיו הם מציגים שבעה מאמרים, וכן מבוא שכתב שלו עצמו. המאמרים חולקו לארבעה שערים, וכל אחד מהם מנסה לשפוך אור על יחסה של מדינת ישראל לאזרחיה הפלסטינים בעשרים השנים שבין תחילת שנות האלפיים לפרוץ מגפת הקורונה.

אף שהספר מתייחס לשינויים שחלו החל משנות אלפיים, כותבי המאמרים השונים מציגים כי ב-2008, בתקופתו כראש עיריית ירושלים ולאחר מכן כראש הממשלה, היה אהוד אולמרט הראשון שהודה בקיומה של הפליה כלפי הפלסטינים אזרחי ישראל, ולמעשה הציע להם מעין "עסקה": תהיה להם האפשרות להשתלב בכלכלה הישראלית, אולם רק אם ימלאו תפקידים חדרושים למשק היהודי, וללא השקעה בתשתיות או בקרקע ביישובים הערביים.

האופן הבולט ביותר שבו קודמה מדיניות זו הוא תוכנית 922. התוכנית השקיעה בחברה הפלסטינית בישראל השקעה חסרת תקדים על ידי כך שבניגוד להקצאות התקציביות שהיו נהוגות עד אז, נקבעה חובה להקצות לפלסטינים תקציב לפי חלקם באוכלוסייה ואף יותר, עד להשגת שוויון תקציבי. שלושת התחומים העיקריים שהתוכנית עסקה בהם היו תכנון, השכלה ותחבורה. על פי כותבי המאמרים השונים, מידת היישום של החלטה 922 נתונה במחלוקת, כיוון שהתוכנית מורכבת מסעיפים רבים המפוזרים בין חלקי התקציב השונים. על פי מרכז מוסאוא נוצלו רק 3.5 מיליארד (מוסאוא, 2020), ואילו בנק ישראל קבע שנוצלו 13 מיליארד (בכר ואח', 2024).

8 דוקטורנטית לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית. מחקרה עוסק בהפתחות העבודה הסוציאלית בתקופת הממשל הצבאי על הפלסטינים אזרחי ישראל, 1948–1966.

השער הראשון מתמקד בשילוב הכלכלי כמדיניות, ושני המאמרים הכלולים בו מנסים לענות על השאלה מדוע נבחרה מדיניות זו, ומהן המשמעויות של יישומה בפועל. המאמר הראשון, מאת עמוס זהבי, נשען על המונח **דמוקרטיה אתנית** (Smootha, 1990), ומסביר כי המיעוטים בדמוקרטיות כאלה – כמו ישראל, אסטוניה ולטביה – מודרים פעמים רבות גם ממוקדי הכוח הכלכליים, מתוך חשש שאלו יסייעו לו לצבור גם כוח פוליטי. במאמר השני בשער זה, אילת מעוז מגדירה את ישראל **חברת מתיישבים קולוניאלית** (סבאע-חירי, 2021).

לאחר שהציגו את התאוריות המקובלות בתחום, שניהם פונים להסברים כלכליים כדי להבין את 922: מעוז מסבירה את הסתירה במדיניות כלפי הפלסטינים אזרחי ישראל בהיותה תוצר שיקול כוחות. למעשה, אופן ההתייחסות לערבים הוא גידור של הסיכון, והוא דורש תנועה מתמדת, כשם שמשקיע בבורסה נדרש לנהל באופן קבוע את סיכונים. זהבי מסביר שההכרעה לטובת 922 נבעה מההבנה שהיחס חוב-תוצר היה אמור לעלות מ-60% ל-170% בתוך כמה עשורים, ולהפוך את ישראל למדינת עולם שלישי. תובנה זו קודמה על ידי דרג הפקידות וכן על ידי גופים קרנות ועמותות מהמגזר השלישי, שהכירו את הנתונים האלו.

מעוז וזהבי מציגים הסברים משכנעים לעיצוב המדיניות המשתקף בהחלטה 922, אך הם אינם עומדים על הפער בין התאוריות שהם מציגים בפתיחת מאמריהם לבין ההסברים שהם עצמם נותנים. הצגתה של ישראל כדמוקרטיה אתנית או כפרויקט קולוניאלי איננה מצליחה להסביר מדוע התקבלו החלטות כמו החלטה 922, ודווקא ההסברים הכלכליים מצליחים לתת פשר למציאות כפי שהיא. חשיפת הניגוד הזה, למשל בין התאוריה כי דמוקרטיה אתנית מדירה את קבוצת המיעוט מתוך הכלכלה, לבין תוכנית 922 השואפת דווקא לשלב אותה, הייתה יכולה להבהיר עוד יותר את חשיבותם של מאמרים אלו ושל הספר בכללותו.

בשער השני של הספר, מיכאל שלו ועמיד סעאבנה מנתחים את פערי השכר בהצטלבות שבין לאום, מעמד שנקבע על פי תואר אקדמי ומגדר. בשנות הדור האחרון, כלומר משנת 2000, אפשר לראות עלייה כללית ברמות התעסוקה והשכר בקרב ערבים, אך העלייה איננה מתחלקת באופן שווה. נשים התקדמו יותר ברמת ההשכלה, אולם אף שהשתתפותן בשוק העבודה הפורמלי עלתה גם היא, היא לא הכפילה את עצמה כצפוי בהתאמה לרמת ההשכלה. עוד הם מוצאים כי הפער בין הפלסטינים אזרחי ישראל לעמיתיהם היהודים גדל לאורך הקריירה, כלומר בתחילתה הם מצליחים לסגור את הפער. שלו וסעאבנה מציעים כי הסיבה לכך היא שלאורך השנים הקשרים, היכולות הרכות, המגורים והנישואים הנפרדים גורמים לעצירה בעליית השכר של הפלסטינים, בעוד שכרם של היהודים ממשיך לעלות. יש לציין כי זהו המחקר הכמותי היחיד בקובץ, והיחיד המציג את שיטת המחקר באופן שיטתי וניתן למעקב (במאמר עצמו הקוראים מוזמנים לעיין גם באתר האינטרנט של מכון ון ליר, לקבלת מידע נוסף).

בשער השלישי שני מאמרים המתמקדים בתחום התכנון והקרקעות, התחום ש-922 חוללה בו את השינוי המועט ביותר. מהא אלתי-דגש מדגימה בשלושה מקרים את הקושי לנצל תקציבים ואת השימוש בותמ"ל (הוועדה הארצית לתכנון ולבנייה של מתחמים מועדפים לדיור) לקידום תוכניות, ומראה את השפעת התנגדותן של הרשויות המקומיות היהודיות. עם הלחצים החיצוניים יחד, היא

מציגה גם את הקושי בתכנון על קרקע פרטית מרובת בעלים, את החוסר באנשי מקצוע ברשויות המקומיות הערביות, ואת ההשפעה של הפוליטיקה הפנימית. תיאור הגורמים הפנימיים והחיצוניים לחברה הפלסטינית יוצר תיאור אמין ומרובה רבדים של המציאות.

עמיד סעאבנה מתאר מצב שבו ההסחרה (קומודיפיקציה) של הקרקע הפלסטינית חותרת תחת אסטרטגיית ההישרדות הפלסטינית שננקטה מאז 1948. אסטרטגית הישרדות זו יצרה מצב שבו מרבית הפלסטינים אזרחי ישראל ממשיכים להתגורר עם משפחתם, על אדמות פרטיות של משפחת הגבר. כך הדיור אינו מטיל עומס כלכלי על המשפחה, ומצמצם דה-פקטו את הפערים בין יהודים לפלסטינים אזרחי ישראל שמקורם בפערים בשכר העבודה. למרות תוכנית 922, המדינה איננה מתמודדת עם ההסחרה ואינה מקצה קרקעות נוספות לפלסטינים, ובכך עלולה להעמיק את הפערים בין יהודים לפלסטינים אזרחי ישראל.

בשער הרביעי מאמר אחד ובו מנסה מריק שטרן להסביר כיצד ייתכן שדווקא בתקופה של שילוב כלכלי פרצו אירועי מאי 2021 האלימים. על פי שטרן, דווקא המתח שנוצר בין שילוב כלכלי מחד גיסא לבין דחיקה פוליטית מאידך גיסא, וכן ההשתלבות המרובדת שבה חלק מהפלסטינים הצליחו להשתלב בכלכלה היהודית אולם חלקם נדחקו ממנה כליל, הם שהובילו בסופו של דבר לאלימות.

מאמר זה מדגים יפה את חוזקו של הספר: הכותבים מצליחים לתת הסברים משכנעים למציאות שפוגשים אזרחי ישראל יהודים ופלסטינים. הוא מצליח לספק הסברים קוהרנטיים בנושא שנוי במחלוקת שאומנם יש בו עיסוק רב במחקר, אולם רובו אינו מצליח לפרש את המציאות באופן ברור. ניגוד זה אינו מוצג בספר בבירור, והצגה חדה יותר של הניגוד בין התאוריות המקובלות בתחום לבין ההסברים שנותנים הכותבים היתה יכולה לחדד את חשיבותו.

עובדות ועובדים סוציאליים, וכך גם קובעי מדיניות בתחומי התעסוקה, החינוך והתכנון, יוכלו למצוא בספר זה עניין גם אם אינם עובדים במישרין עם הפלסטינים אזרחי ישראל, שכן הניתוח שהוא מציג מאפשר הבנה טובה יותר של החברה בישראל בדור האחרון, באופן המדגיש את אחד השינויים המשמעותיים ביותר שהתרחשו בה.

מקורות

בכר, ס', דה-מלאך, א' ומיעארי, ס' (2024). **ניתוח יישום תוכנית החומש לפיתוח כלכלי של האוכלוסייה הערבית במסגרת החלטה 922: תקציבים, הישגים וחסמים**. חטיבת המחקר, בנק ישראל.

מרכז מוסאוא. (2020). **תגובת מרכז מוסאוא להחלטת הממשלה להאריך את 922 ו-1480 בשנה נוספת**. אתר מרכז מוסאוא לזכויות האזרחים הערבים בישראל.

סבאע'ח'ורי, א' (2021). המחאה העממית ואלימות: המדינה הקולוניאלית ההתיישבותית. **תיאוריה וביקורת, קיץ 2021** (מוסף מיוחד: אש בשדה קוצים), 19–26.

Smootha, S. (1990). Minority status in an ethnic democracy: The status of the Arab minority in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 13(3), 389–413.
<https://doi.org/10.1080/01419870.1990.9993679>

מעמד הביניים המזרחי בישראל: ממאבק לניעות לניעות במאבק / אורי כהן ונסים לאון מאגנס, 2024. 312 עמודים

סוקרת: סיגל נגר-רון⁹

בשנת 2008 פרסמו כהן וליאון מאמר שכותרתו **לשאלת המעמד הבינוני-מזרחי בישראל**, והציגו בו את התזה בדבר קיומו של מעמד בינוני-מזרחי כקבוצה חדשה מובחנת ומובדלת, שיש לה השפעה מכרעת על התרבות, הפוליטיקה והחברה בישראל. התזה התבססה על ניתוח מרחבי מגורים ביישובים ובשכונות מבוססות מבחינה כלכלית במרכז ישראל, דוגמת ראשון לציון מערב, יבנה ועוד, שיש בהם דומיננטיות מזרחית, ועל האפקט שהיה למהפכת המכללות על הרחבת הנגישות להשכלה הגבוהה (כהן וליאון, 2008). מאז פרסום המאמר הפך המושג "מעמד בינוני-מזרחי" ל-obligatory passage point (Callon, 1986), כלומר לאמת מדעית המצוטטת על ידי אחרים בלי כל צורך להוכיח אותה. בספר הנוכחי המתפרסם כעת, 16 שנים לאחר שטבעו את המונח, כהן וליאון מממנים את אותה קביעה באשר להצלחתו ולהשפעתו של המעמד הבינוני המזרחי ומסתייגים ממנה במידת מה.

ראשית, שם הספר הוא **מעמד הביניים המזרחי בישראל**, כלומר, לא מעמד בינוני, אלא מעמד הנתון בין לבין, בתווך. כותרת המשנה של הספר, **ממאבק לניעות לניעות במאבק**, מדויקת ומסכמת את שני חלקיו: החלק הראשון – ממאבק לניעות – מתאר בפירוט את האופן שבו נחסמה בארבעת העשורים הראשונים למדינה כניסתם של מזרחים למוקד חשוב של מוביליות חברתית: ההשכלה האקדמית. על בסיס עבודת ארכיון שיטתית נחשפות הדעות הקדומות של העילית האקדמית המובילה בנוגע למזרחים. הטיות אלו בקרב מי שקבעו את מדיניות הכניסה למערכת ההשכלה הגבוהה והחזיקו במפתח למוביליות חברתית נחשפות מבין השורות ובהערות אגב בתיעוד העשיר המוצג בספר. מדיניות הסינון והמיון הקשוחה שצעירים מזרחים נתקלו בה בדרכם להשכלה הגבוהה (קשיחות שנעלמה כאשר היה מדובר בקיבוצניקים ללא בגרות, כפי

9 חברת הסגל הבכיר במכללה האקדמית ספיר. סוציולוגית אשר מתמקדת בניתוח אי שוויון בהצטלבות של אתניות, מגדר ומרחב בישראל. מחקריה האחרונים עוסקים בנשים מזרחיות משכילות בשוק העבודה בדרום ישראל. מאמרה **סטטיסטיקה לאומית, קטגוריזציה אתנית ומדידת אי-שוויון** בישראל (2021) הוביל לשינוי במדיניות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנמנעה עד אז מלמדוד אי שוויון מעבר לשני דורות, ולהחלטתה למדוד אי שוויון על פי מוצא בקרב יהודים גם בדור שלישי.

שניתן ללמוד מהתיעוד בפרק העוסק במפעל המכינות) מנעה בשנות ה-70 וה-80 של המאה ה-20 את כניסתם למחוזות ההשכלה הגבוהה, ותוצאותיה הן חסימה אתנית-מעמדית. חלקו השני של הספר, שכותרתו "ניעות במאבק", מצביע על שלושה מסלולים מרכזיים שבאמצעותם השיג מעמד הביניים המזרחי עמדות מוביליות: רכישת השכלה אקדמית בעקבות מהפכת המכללות שהתרחשה בשנות ה-90 של המאה ה-20, פרויקט המסורתיים, וצמיחתו של מודל פוליטי חדש – (בעיקר) בחסות מפלגת הליכוד.

למרות מוביליות זו, שהתרחשה לאחר מאבקים והתגברות על חסמים מבניים, כהן וליאון טוענים כי מעמד מובילי זה נדרש גם כיום להתמודד עם מוקדי הכוח הוותיקים, הראים בו איום על עוצמתם. מעמד הביניים המזרחי האקדמי נאבק לא רק לניעות איכותית אלא גם להשגת ניעות מוערכת, הנושאת יוקרה שנמנעת ממנו בשל מוצאו. הטענה היא שמזרחים מובילים נתונים ומתמודדים כיום עם מציאות שהכותבים מכנים ניעות מוחלשת: מוחלשת בשל המעבר ממוקמים דלי הזדמנויות כלכליות למיקומים דלי הזדמנויות לרכישת יוקרה, ומוחלשת בשל הדריכות המאפיינת מזרחים מובילים לנוכח הדילמה של עברם האתני המתווג: עד כמה סימון גלוי של מוצאם באמצעות עגת הדיבור, שמם, קוד הלבוש וכו' יחזק את עמדת הניעות שלהם או יחליש אותה. בחלקו האחרון של הספר מצביעים כהן וליאון על החולשה האתנית המאפיינת את מעמד הביניים הישראלי, למרות ההתקדמות האקדמית, החברתית והכלכלית והנוכחות המשמעותית בשדה התרבות והפוליטיקה. בשל חולשה זו עולה השאלה "מה מזרחי במעמד הביניים המזרחי?" תשובתם של כהן וליאון לשאלה זו היא שאין מדובר במוצא הקהילתי אלא ב"חוויה החברתית של הניעות וההתמודדות עם החלשת הניעות, אם באמצעות פיתוח הצפת הרקע האתני עד כדי פוליטיקה של זהות מודגשת ואם באמצעות קידוד והצפנה של הרקע האתני" (עמ' 275).

זהו ספר חשוב לכל מי שמתעניין בהיסטוריה החברתית ובהווה המשברי של החברה בישראל, ובייחוד למי שמעוניין להבין את תפקידם של היחסים בין הקטגוריות האתניות כביכול – אשכנזים/מזרחים – בחברה הישראלית. זאת כיוון שהקטגוריות הללו ממשיכות גם כיום לעצב עולם שלם של דימויים ששוקעו במפות ההתמצאות החברתיות. הן באות לידי ביטוי בשפה (ארסים ופרחות מול צפונבונים; שחורים מול צהובים; ביביסטים מול קפלניסטים, ועוד) ומשפיעות על כינון הזהות האישית אך גם על זו הקולקטיבית. הספר מבקש להסביר מדוע היחסים בין "מזרחים" ל"אשכנזים" ממשיכים לתסוס, להזין את השיח הפוליטי, לקבל ביטוי בשדה התרבותי (ביטוי ברור לכך ניתן בתוכניות ריאליטי) גם כיום, על אף תהליך הניעות של מזרחים רבים. כהן וליאון טוענים כי בניגוד לתחזיות ולפיהן מוביליות חברתית וכלכלית של מזרחים אל מעמד הביניים תהפוך את המוצא ואת המתח האצור בו ללא רלוונטיים, הניעות המזרחית ממשיכה להיות נוכחת בהווה הישראלית. את הסיבות לכך הם תולים בהיסטוריה שמעמד זה צמח ממנה, בחסמים שעמדו בפניו, ובאופציות שסלל לעצמו כדי להשמיע את קולו מתוך המרכז. אולם כאמור, הניעות המזרחית עדיין משמשת מקור לדינמיקה של החלשה חברתית ומלווה בחוסר מנוחה חברתית, והשמעת "הקול המזרחי" – בין שבהתמודדות

יום-יומית אישית בין שבפוליטיקה הלאומית – היא תמיד דרוכה ונעשית מתוך מודעות ליחסי הכוחות הלא שוויוניים ולתיוג שהאתניות נושאת איתה עבור כל אחת מהקבוצות היהודיות.

מאחר שהספר הוא כה חשוב, בולט בו חסרונה של התייחסות מגדרית. ראשית, כיוון שחלקו הראשון של הספר עומד על התפקיד החשוב שממלאת רכישת ההשכלה הגבוהה בניעות הכלכלית והחברתית. אולם מחקרים מלמדים כי השינוי המשמעותי ברכישת השכלה אקדמית חל בעיקר בקרב נשים מזרחיות, ובמידה פחותה בהרבה בקרב גברים מזרחים. מאחר שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אינה מפרסמת נתונים על אי שוויון בדור שלישי, חוקרים נאלצים להסתמך על מקורות אחרים (נגר-רון, 2021). כך למשל, כהן ואח' (Cohen et al., 2019) התבססו על נתוני הסקר האירופי. ממחקרם עולה כי שיעור הנשים המזרחיות בעלות תארים אקדמיים בדור השלישי עומד על 43%, לעומת 33% בדור השני, ואילו בקרב גברים מזרחים כמעט שלא חל שינוי בשיעור בעלי התארים האקדמיים: 28% בקרב הדור השלישי, לעומת 27.4% בקרב הדור השני. זאת בהשוואה לנשים אשכנזיות, אשר שיעור בעלות התארים האקדמיים בקרבן עמד בדור השני על 71% ובדור השלישי על 65%, וכן בהשוואה לגברים אשכנזים, ששיעור בעלי התארים האקדמיים בקרבם עמד על 56.6% בדור שלישי ועל 47% בדור שני. נתונים אלו מלמדים שצמצום הפערים בהשכלה התרחש בעיקר הודות לירידה בשיעור האשכנזים (גברים ונשים) בעלי ההשכלה האקדמית, ולעלייה בשיעור הנשים המזרחיות בעלות ההשכלה האקדמית. למרות העלייה הניכרת בשיעור הנשים המזרחיות שהן בעלות תארים אקדמיים, יכולתן להמיר את השכלתן למשרות הולמות בשוק העבודה נמוכה, והנתונים מלמדים על סטגנציה מעמדית-כלכלית בקרבן (כהן ואח', 2021; נגר-רון, 2022; פניגר ואח', 2023). נתונים אלו הם קריטיים בייחוד עבור קובעי המדיניות, שכן משמעותם היא הבנה כי נדרשת התייחסות מיוחדת ובניית תוכניות מדיניות בתחום התעסוקה התפוררות למידותיהן של נשים מזרחיות משכילות מחד גיסא, ותוכניות מדיניות לעידוד גברים מזרחים להשכלה אקדמית מאידך גיסא. זאת משום שהקטגוריה הזו איננה מופיעה כחלק מהקטגוריות הראויות לייצוג הולם ולמדיניות תיקון במעצה להשכלה גבוהה ובשירות הציבורי, בהתבסס על ההנחה "הפערים" נעלמו ושקטגוריזציה זו איננה רלוונטית כיום.

היעדרה של פרספקטיבה מגדרית בולט גם בדיון בשינויים שחלו בשדה הפוליטי. כהן ולאון מתארים את חלון ההזדמנויות שנפתח במחצית השנייה של שנות ה-70 לניעות פוליטית אפקטיבית של פעילים מזרחים צעירים בתנועת החרות, ולאחר מכן בליכוד. סיפור ההשתלבות של אותם צעירים במפלגה, שהפכה למפלגה השלטת בעשורים האחרונים, הוא דוגמה למתח המלווה את הניעות המזרחית ולדינמיקה המתמדת של תיוג ומיתוג, "בין פוליטיקה המשתמשת בסימון מפחית ערך כלפי מזרחים ומזרחיות לבין שימוש בהם כמקור להסמלה אפקטיבית של נרטיב פוליטי, ובמקרה זה: של החיבור האורגני של הליכוד אל 'העם'" (עמ' 226). כדי להוכיח את טענתם הם מציגים בצורה מעמיקה שורה של דמויות פוליטיות חשובות דוגמת דוד לוי, אהרון אבוחצירא ומשה כחלון, וכן פעילים שאינם מוכרים לציבור הרחב, דוגמת אלברט אקוקה ובן-ציון צנעני, חברי מרכז תנועת החרות, ואף כאלו שהגיעו לשדה הפוליטי לזמן קצר ונעלמו – דוגמת עוזי כהן. לאור הדיון הנרחב בפוליטיקאים גברים מזרחים, היעדרן של פוליטיקאיות

מזרחיות מהניתוח בולט במיוחד. מירי רגב למשל, פוליטיקאית מרכזית בעשורים האחרונים במפלגת הליכוד, שרה ובעלת תפקידים בעלי השפעה בשדה התרבות, התחבורה ועוד (ושדמותה אף זכתה לביטוי בשדה התרבות בתוכניות כמו "ארץ נהדרת"), מוזכרת פעם אחת בלבד, בעמוד 261, כחלק מרשימה של דמויות מעמד ביניים מזרחי אשר החליפו את "הנסיכים" בליכוד.

לסיכום, זהו ספר חשוב אשר שופך אור על המקורות ההיסטוריים של מעמד הביניים המזרחי ועל האתגרים הניצבים בפניו גם כעת, בתקופה שבה הנוכחות המזרחית בולטת אך עדיין נאלצת להתמודד עם תיוג מפחית ערך. בשל חשיבות הנושא, לספר זה נדרש ספר המשך אשר יציע לסיפור המוביליות המזרחית גם נקודת מבט מגדרית.

מקורות

- כהן, א' וליאון, נ' (2008). לשאלת המעמד הבינוני-המזרחי בישראל. **אלפיים**, 32, 83–101.
- כהן, י', הברפלד, י', אלון, ס', הלר, א' ואנדבלט, מ' (2021). **פערי השכלה והכנסה בדור השני והשלישי בין יהודים/יות ממוצא מזרחי, אשכנזי ומערבי**. מחקרים לדיון 135. המוסד לביטוח לאומי.
- נגר-רון, ס' (2021). סטטיסטיקה לאומית, קטגוריזציה אתנית ומדידת אי-שוויון בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, כב(1), 6–30.
- נגר-רון, ס' (2022). מה שרואים מכאן לא רואים משם: מבט משולי שוק העבודה. **סוציולוגיה ישראלית**, כג(2), 120–141.
- פניגר, י', בר-חיים, א', גורדוצקי, א' ואיילון, ח' (2023). רפורמות חינוכיות והישגים השכלתיים ותעסוקתיים ארוכי טווח של מי שלמדו בתיכון בשנות התשעים: מוצא ומגדר בקרב יהודים. **קריאות ישראליות**, 3, 70–108.
- Callon, M. (1986). Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fisherman of St. Brieuc Bay. *Sociological Review Monograph*, 32(1), 196–233. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1984.tb00113.x>
- Cohen, Y., Lewin-Epstein, N., & Lazarus, A. (2019). Mizrahi-Ashkenazi educational gaps in the third generation. *Research in Social Stratification and Mobility*, 59, 25–33. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2019.01.001>

עיון ראשון

סוקרת: נוגה פיימובסקי-נוה¹⁰

Care Poverty and Unmet Needs: Inequalities in Theory and Practice / Teppo Kröger, Nicola Brimblecombe, Ricardo Rodrigues & Kirstein Rummery (Eds.)
Policy press, 2025. 226 pages

ספר זה הוא פרי שיתוף פעולה בין חוקרים מ-11 מדינות שונות, ועוסק בפיתוח ובחקר המושג **עוני בטיפול** (care poverty) לבחינת צרכים שאינם מקבלים מענה בקרב אנשים מבוגרים, אנשים עם מוגבלות ובני משפחותיהם המטפלים. לאור תהליכים של הזדקנות האוכלוסייה, ולצידם גידול בממדי העוני ואי השוויון, גובר הצורך להתמודד עם המענה הבלתי מספק והבלתי שוויוני של שירותי טיפול ותמיכה לאנשים מבוגרים ולאנשים עם מוגבלויות. הספר הוא הניסיון הראשון להשתמש במושג **עוני בטיפול** לניתוח של צרכים בלתי ממולאים ואי שוויון בטיפול ברמה הבין-לאומית, מנקודת מבט של מדיניות חברתית. ארבעת עורכי הספר, ובראשם פרופ' טפו קרוגר מאוניברסיטת יובסקולה בפינלנד, הם אנשי אקדמיה בולטים בתחומי המדיניות הציבורית והמדיניות החברתית באירופה.

הספר תורם תרומה חשובה להבנה התאורטית והמעשית של עוני ואי שוויון בטיפול. לאורך פרקיו הוא מציג מסגרת תאורטית חדשנית לצד מתודולוגיות מתקדמות, ממצאים אמפיריים והשלכות יישומיות. עם הנושאים שהוא עוסק בהם נמנים הקשר בין עוני בטיפול לבין זכויות אזרחיות וחברתיות, מיקומם של אנשים מבוגרים ואנשים עם מוגבלות בלב כלכלת הטיפול, ומדיניות הטיפול במדינות אירופה מנקודת מבט השוואתית. תרומתו של הספר והעניין שבו עבור קוראי **ביטחון סוציאלי** הם בדגש שהוא שם על כוחו של המושג **עוני בטיפול** ככלי לניתוח פערי טיפול גלובליים, ובבסיס שהוא מניח לפרספקטיבה בין-לאומית משווה בהיבט זה. נוסף על כך הוא מתווה כיוון עתידי למחקר בין-לאומי בתחום הטיפול, ובפרט למחקר המתמקד בפערים בשירותי הטיפול ותמיכה. הספר פורסם בגישה פתוחה, והוא זמין להורדה און-ליין באתר ההוצאה.

מדיניות ציבורית ב-360 מעלות / לילך ליטור, יגיל קרן ואור קרסין (עורכים) למדא – האוניברסיטה הפתוחה, 2024. 656 עמודים

הספר **מדיניות ציבורית ב-360 מעלות** הוא ספר תאורטי רחב יריעה, אשר נכתב בגישה רב-תחומית ולפיה חקר המדיניות הציבורית הוא נקודת מפגש בין תחומי ידע שונים, ובהם מדע המדינה, סוציולוגיה, כלכלה, משפט, יחסים בין-לאומיים ופסיכולוגיה. 13 פרקי הספר נכתבו על ידי מיטב החוקרים והחוקרות של מדיניות ציבורית בישראל, והוא משופע דוגמאות היסטוריות ועדכניות מהשדה הישראלי. הפרקים מקיפים את מכלול העיסוק בתחום דעת זה, הנוגע למעגל המדיניות כולו על מכלול היבטיו: עיצוב המדיניות, יישומה והערכתה.

במרכזו של הספר ניצב העיסוק באופן ההתמודדות של מוסדות המדינה עם דרישות לחלוקה של משאבי החברה כדי לפתור בעיות ציבוריות. הוא נדרש לשאלות דוגמת אלה: מתי התערבות המדינה בחיי אזרחיה מוצדקת? אילו כלים מסייעים למדינה לקבל החלטות ולנקוט פעולות לרווחת תושביה? ואילו כוחות משפיעים על עיצובה של המדיניות? מדיניות ציבורית נוגעת אפוא לחיי היום-יום של כלנו, ומכאן החשיבות שיש ללימוד הנושא, ליכולת לנתח את המתרחש בזירת המדיניות ולהעריך את תוצאותיה, ולניסיון להשפיע על עיצובה.

בספר יש משום תרומה לקהל קוראים מגוון: עובדי המגזר הציבורי והפרטי העוסקים במדיניות, אנשי אקדמיה, סטודנטים והקהל הרחב – ובכלל זה קוראי **ביטחון סוציאלי**. הוא מתאים לכל מי שמוצא עניין במדיניות ציבורית בכלל ובמדיניות חברתית בפרט, בשל עיסוקו בסוגיות שהן בליבת המדיניות החברתית ובהן צדק חלוקתי, עוני ואי שוויון.

אלם אלימות ואלימות במשפחה בישראל (כרך ב) / נעמי גל רסלינג, 2025. 528 עמודים

הספר עוסק בתופעת האלימות במשפחה, בעיה חברתית הקשורה קשר הדוק לדיכוי ולהדרה של נשים, ואף גובה קורבנות בשיעור הולך וגדל מדי שנה. אף שמדובר בתופעה רחבת היקף וחוצת מגזרים, היא אינה זוכה להתייחסות מספקת מצד קובעי המדיניות ולהשקעה ראויה של תקציבים בטיפול ובמניעה. מחברת הספר נעמי גל היא אנתרופולוגית ועורכת דין המתמחה בתחום האלימות במשפחה.

ספר זה ממשיך ומשלים את כרך א של **אלם אלימות ואלימות במשפחה בישראל** (2023). הספר הראשון בחן את סוגיית האלימות במשפחה בקרב קבוצות שונות בחברה הישראלית, ואילו הספר השני מתמקד ברשויות המדינה ובאופן שבו הן מטפלות בתופעה זו. שבעת פרקי הספר מוקדשים למערכות המרכזיות האמונות על הטיפול בתופעה ועל מניעתה: רשויות הרווחה,

משרד הבריאות, מערכת החינוך ורשויות החקיקה ואכיפת החוק על כל זרועותיהן: הכנסת, בתי המשפט, בתי הדין הרבניים והמשטרה. עוד דן הספר בסוגיית הנישואין והגירושין בבתי המשפט ובבתי הדין הדתיים, ובמצבם של מסורבות ומסורבי הגט.

בדומה לקודמו, גם הכרך השני תורם תרומה חשובה לחוקרים ולאנשי מקצוע בתחומי הרווחה והביטחון הסוציאלי, בהפנתו את הזרקור אל תופעת האלימות במשפחה והטיפול בה, ובהציעו הצעות לשיפור ולמניעה. השילוב בין שני הכרכים יחדיו מציע מדריך אינטגרטיבי, שימושי, מעודכן ומקיף, להתבוננות בתופעה ממכלול היבטיה.

חינוך פוליטיקה וחברה / רחל שגיא, עמרי פז ויצחק גילת (עורכים) רסלינג, 2025. 333 עמודים

הספר מציע חקירה רב-ממדית של ההצטלבות בין חינוך לפוליטיקה בישראל, ובוחן את ההשפעות ההדדיות והמורכבות שבין שני תחומים מהותיים אלה בחברה הישראלית. הקובץ מאגד פרקי מחקר עכשוויים המעמיקים בסוגיות של רב-תרבותיות, זהות, זיכרון קולקטיבי וחינוך פוליטי, ובתפקיד המורה בעידן של שסעים חברתיים ופוליטיים.

הספר נחלק לשלושה שערים. השער הראשון – "חקר החינוך בהקשר רב-תרבותי" – מתמקד בחקר הזיכרון ובהוראתו בהקשר רב-תרבותי, ובוחן דילמות של ייצוג, קדימות וזהות: מי קובע איזה זיכרון נלמד בכיתה? פרקים אחרים עוסקים בהשפעת עמדות פוליטיות של תלמידים על יחסם כלפי קבוצות מוחלשות, ובאתגרים שמציבה ההוראה במרחב חברתי ופוליטי מקוטב. השער השני, "פוליטיקה בכיתה", מתעמק בהשפעות החברתיות והפדגוגיות של הוראה חוצת גבולות (למשל מורים ערבים בבתי ספר יהודיים) ובהשפעתם של אירועים פוליטיים, דוגמת מאורעות מאי 2021, על יחסי מורה-תלמיד ועל השיח בכיתה. הוא כולל גם ניתוח של השפעת המדיה החברתית, קונפורמיות ושיח שבטי על פתיחות לדיון פוליטי, וכן הצעה לטקסונומיה חדשה להכשרת מורים כמעשה חינוכי-פוליטי. השער השלישי – "קידום חינוך כולל ודיאלוג פוליטי" – עוסק בקידום חינוך דמוקרטי, כולל ומעודד דיאלוג. הכותבים בוחנים את פרקטיקות ההוראה המאפשרות שיח פתוח ומכבד בנושאים פוליטיים במחלוקת, ומתמודדים עם השאלות הנוגעות לגבולות השיח, לתהליכי הבנייה של זיכרון קולקטיבי, ולאיוון בין חינוך לאומי לחינוך ביקורתי. בשער מוצגים עקרונות הפדגוגיה האקטיביסטית – מתווה מעשי ותאורטי לטיפול מרחב לימודי דמוקרטי, משתף וביקורתי.

הספר תורם לחשיבה מחודשת על תפקיד החינוך במדינה דמוקרטית ומורכבת חברתית כמו ישראל, ומציע תשתית רעיונית ומחקרית לגיבוש מדיניות חברתית-חינוכית המקדמת שוויון, פלורליזם ודיאלוג מעמיק בין קבוצות שונות. בהקשרים רחבים יותר, הספר עשוי להשפיע גם על מדיניות חברתית בשדות דוגמת רווחה, שילוב אנשים עם מוגבלות, זכויות מיעוטים ופיתוח מנהיגות חינוכית.

לקראת הגל הבא: פמיניזם מן היסוד. אורית קמיר

פרדס, 2024. 249 עמודים

ספר זה הוא תרומה חשובה לשיח הפמיניסטי ולחינוך הפוליטי-חברתי של קוראים המבקשים להעמיק בהבנת יסודותיה של המחשבה הפמיניסטית. מחברת הספר אורית קמיר היא חוקרת ומרצה למשפט, מגדר ותרבות, ומהמשפטניות הבולטות בישראל בתחום זכויות נשים. תוך פריסה היסטורית ותאורטית רחבה, הספר מציג את התפתחותן של גישות פמיניסטיות שונות מאז המאה ה-19 ועד ימינו, ומשלב בין מבט כללי מקיף לבין קריאה מעמיקה בטקסטים קנוניים מרכזיים מכל תקופה. יתרונו של הספר טמון ביכולתו להנכיח את הפמיניזם כתפיסת עולם סדורה ומורכבת, החותרת לשינוי חברתי עמוק של מבני הכוח הפטריארכליים. באמצעות הבהרת מושגים מרכזיים דוגמת פטריארכיה, הדרת נשים והטרדה מינית, הספר מבקש לקשור בין רעיונות לבין פעולה, ובין ידע לבין מעורבות אזרחית. בכך הוא עשוי לשמש כלי חשוב הן לקוראות חדשות בשדה הפמיניסטי הן למבקשות העשרה וביסוס של ידע קיים.

הספר תורם לא רק להבנה רעיונית של הפמיניזם, אלא גם מעניק כלים קונספטואליים שיכולים לשמש מקבלי החלטות, אנשי מקצוע ופעילים חברתיים לעיצוב מדיניות המבקשת לתקן עוולות מגדריות ולהוביל לחברה שוויונית, הוגנת ומכילה יותר. אף שהספר אינו עוסק במישרין בביטחון סוציאלי, הוא מספק את הכלים התאורטיים לבחון את האופן שבו מדיניות הרווחה עשויה להעמיק או לצמצם פערים מגדריים. מערכות הרווחה והביטחון הסוציאלי כפי שהן מתקיימות במדינות רבות, ובכלל זה בישראל, אינן ניטרליות מבחינה מגדרית. הן נבנו בהקשרים היסטוריים חברתיים שהניחו תפקידי מגדר מסורתיים: גברים כמפרנסים, נשים כמטפלות. הרעיונות הפמיניסטיים המוצגים בספר קוראים תיגר על הנחות אלה, ולכך יש השלכות ישירות על סוגיות של ביטחון כלכלי, נגישות לזכויות חברתיות וחלוקת משאבים. אימוץ של פרספקטיבה פמיניסטית בעיצוב מדיניות חברתית מזמין התבוננות מחדש על תחומי יסוד במדיניות הרווחה כגון חופשות לידה, שירותי טיפול, והכרה בעבודות השקופות המתבצעות בתוך הבית.